

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО, ПОВ'ЯЗАНЕ З КОНФЛІКТОМ:

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИКА

Цей посібник створений на основі курсу “Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: правове регулювання та практика”, що проводився за підтримки проєкту ООН Жінки «Трансформаційні підходи для досягнення ґендерної рівності в Україні», що фінансується Урядом Швеції, та у співпраці з Офісом віцепрем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції й Урядовою уповноваженою з питань ґендерної політики. А також у співпраці з Фондом Future for Ukraine, юридичним факультетом Вільнюського університету, Центром протидії торгівлі людьми та експлуатації KOPZI.

Курс складається із чотирьох тематичних сесій, присвячених темі сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК). У рамках курсу міжнародні та національні експертки поділилися досвідом щодо: поняття СНПК, його ознак, ідентифікації та форм; практичних заходів, комунікації з потерпілими від СНПК; побудови справи, захисту потерпілих; врегулювання СНПК на рівні міжнародного права, притягнення до відповідальності за СНПК на міжнародному рівні; врегулювання СНПК українським законодавством; майбутнього кримінального провадження по СНПК в Україні; міжнародної практики щодо СНПК, зокрема справ Міжнародного кримінального суду.

Розетт Музіго-Моррісон

У червні 2022 року увійшла до списку 12 фіналістів на посаду голови Секретаріату Міжнародного кримінального суду (МКС). Донедавна працювала юридичним радником у відділі юридичної консультації в Офісі Прокурора Міжнародного кримінального суду, де також координувала впровадження політики щодо сексуальних та гендерно-обумовлених злочинів і навчання офіцерів НАТО вищого рангу щодо розслідування, обвинувачення та запобігання сексуальним чи гендерно-обумовленим злочинам у кризових ситуаціях. До МКС працювала у Міжнародному трибуналі щодо Руанди, Спеціальному суді щодо Сьєрра-Леоне, Управлінні Верховного комісара ООН з прав людини.

Сьюзен Лемб

Суддя Верховного Суду Белізу, кримінальний відділ, із фокусом, в тому числі, на сексуальних злочинах. Міжнародно-визнана експертка у міжнародному кримінальному та гуманітарному праві з досвідом роботи у розслідуванні, обвинуваченні, судівстві, адвокації та дипломатії, зокрема, у таких інститутах при ООН як Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії, Міжнародний трибунал щодо Руанди. У травні 2022 року приєдналась до Юридичної робочої групи щодо Відповідальності за злочини, вчинені в Україні.

Віра Левко

Суддя Дніпровського районного суду м. Києва, суддя-спікерка, тренерка Національної школи суддів України, членкиня Асоціації жінок-юристок «Юрфем».

Емма Пантні

З 2009 року працювала у чотирьох міжнародних кримінальних судах – Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії, Надзвичайні палати в судах Камбоджі, Спеціалізована прокуратура щодо Косово, Спеціальний трибунал по Лівану. Працювала над аспектами гендерно-обумовленого насильства в рішеннях МКТЮ та Надзвичайних палат, які охоплюють злочини зґвалтування, сексуального насильства, сексуальних домагань та злочинів проти гендерної ідентичності, а також примусового шлюбу. Також здійснювала розслідування гендерно-обумовленого насильства працюючи із слідчими суддями в Камбоджі та прокурорські розслідування в Косово.

ЗМІСТ

Розділ 1.

Ознаки сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом

- 1/ Поняття сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом..... 8
- 2/ Як комунікувати з постраждалими від СНПК 10
- 3/ Психологічні потреби постраждалих та гендерно-чутливий підхід..... 13
- 4/ Як уникнути ретравматизації постраждалих 14
- 5/ Вагомість підтримки та захисту свідків..... 16
- 6/ Поради від Розетт, як спеціаліст(к)ам бути психологічно витривалими під час роботи з потерпілими від СНПК..... 17

Розділ 2.

Міжнародне право і сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом

- 1/ Сексуальне насильство як воєнний злочин 19
- 2/ Сексуальне насильство як злочин проти людяності 21
- 3/ Сексуальне насильство як геноцид 25
- 4/ Репарації за злочин сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом..... 27

Розділ 3.

Національне законодавство та практика щодо сексуального насильства в Україні

- 1/ Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: міжнародний досвід 30
- 2/ Аспекти національного законодавства та практика щодо сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом 37

3/	Аналіз законопроекту “Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу” №7290	40
4/	Римський статут: чому варто ратифікувати	45

Розділ 4.

Міжнародне право і сексуальне насильство, пов’язане з конфліктом

1/	Огляд практики міжнародних кримінальних трибуналів щодо сексуального насильства, пов’язаного з конфліктом	50
2/	Застосування досвіду міжнародних кримінальних трибуналів та Міжнародного кримінального суду в контексті війни росії проти України	55

Рекомендована література	63
---------------------------------------	----

1 РОЗДІЛ

ОЗНАКИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА, ПОВ'ЯЗАНОГО З КОНФЛІКТОМ

Експертка

Розетт Музіго-Morrison

У червні 2022 року увійшла до списку 12 фіналістів на посаду голови Секретаріату Міжнародного кримінального суду (МКС). Донедавна працювала юридичним радником у відділі юридичної консультації в Офісі Прокурора Міжнародного кримінального суду, де також координувала впровадження політики щодо сексуальних та гендерно-обумовлених злочинів і навчання офіцерів НАТО вищого рангу щодо розслідування, обвинувачення та запобігання сексуальним чи гендерно-обумовленим злочинам у кризових ситуаціях. До МКС працювала у Міжнародному трибуналі щодо Руанди, Спеціальному суді щодо Сьєрра-Леоне, Управлінні Верховного комісара ООН з прав людини.

1
Поняття сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом

2
Як комунікувати з постраждалими від СНПК

3
Психологічні потреби постраждалих та гендерно-чутливий підхід

4
Як уникнути ретравматизації постраждалих

5
Вагомість підтримки та захисту свідків

6
Поради від Розетт, як спеціаліст(к)ам бути психологічно витривалими під час роботи з потерпілими від СНПК

1. Загальне розуміння сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом

- ▶ Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (СНПК), таке ж давнє, як сама війна. Є багато прикладів колоніальних вторгнень, під час яких вчинялось сексуальне насильство, яке зараз називаємо **сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом**. Хрестові походи не були винятком. Громадянська війна в США. Перша світова війна. Друга світова війна. Геноцид у Руанді. Збройні конфлікти в колишній Югославії, Сьєрра-Леоне, Ліберії, Південному Судані, Демократичній Республіці Конго, Центральнафриканській Республіці, М'янмі, Афганістані, Іраці. Події Арабської весни в Лівії, де було зафіксовано одні з найгірших випадків сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, і цей перелік можна продовжувати.
- ▶ **Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, охоплює зґвалтування, сексуального рабства, примушування до проституції, примусової вагітності, примусового аборту, примусової стерилізації, примусового шлюбу, примусового оголення та інших форм сексуального насильства порівнянної тяжкості, які вчиняються проти жінок, дівчат, чоловіків та хлопчиків в умовах збройного конфлікту.** І цей перелік злочинів не є вичерпним. Воно може вчинятись щодо жінок, чоловіків, дітей та людей старшого віку. Ключовою особливістю СНПК є те, що тут завжди наявний **зв'язок із конфліктом**. СНПК як військову тактику можуть застосовувати різноманітні озброєні групи для того, щоб мордувати, принижувати, підкоряти, домінувати.
- ▶ Зв'язок також можна спостерігати **в культурному контексті**. Так, під час Арабської весни основними категоріями людей, які по-

страждали, були молоді дівчата, яких вважали незайманими. Оскільки в тій культурі незайманість була дуже важливою для громади, це була ознака честі. Безсумнівно, це становило велику цінність для родини, для роду. Отже, якщо злочинець відібрав молоду дівчину в її родини, то він переміг. Справа може бути в **етнічній належності людини**. Під час війни в колишній Югославії, якщо одна сторона конфлікту підкоряла жінок або хлопчиків іншої сторони конфлікту, це був їхній спосіб помститися своїм ворогам. У Міранді (Руанда), якщо чоловік хуту піддав дівчину або жінку тутсі сексуальному насильству, це було тріумфом однієї етнічної групи над іншою. Зв'язок навіть може прослідковуватись у **сексуальній орієнтації постраждалих**. Згідно з деякими статистичними даними, зґвалтованих чоловіків у Лівії було більше, ніж жінок. Усі, хто підозрювались в належності до не гетеросексуальної орієнтації, ставали постраждалими в першу чергу. І для того, щоб вчиняти над ними сексуальне насильство, наймали спеціальних людей.

- В усіх без винятку **збройних конфліктах дівчата і жінки становили непропорційно велику частину тих, хто зазнав сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом**. Одним із багатьох прикладів є **жінки втіхи (або «comfort women») у Східній Азії**. Це була спланована імперська політика Японії, спрямована на приниження та на придушення спротиву на окупованих територіях. Вважалося, що чоловіки, які воювали за свою країну, заслуговували на винагороду, і цією винагородою ставали жінки та дівчата. **У Демократичній Республіці Конго дівчатка у віці від шести до восьми років були трофеєм** (зокрема, і через побоювання військових щодо поширення ВІЛ), який передавали воюючим сторонам.
- **Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, є поширеним злочином**. Часто постраждалі від СНПК не повідомляють про те, що трапилось, адже почуваються осоромленими. У багатьох суспільствах існує **стигма** щодо таких постраждалих: їх засуджують, вважа-

ють такими, що «мали репутацію розпусної жінки, такими, що могли уникнути цього, такими, що спровокували». Як наслідок, через стигматизацію, про такі злочини дуже мало повідомлялось

- ▶ **Справа Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди (далі - МКТР) «Прокурор проти Жан-Поль Акайєсу»** показова, зокрема, тим, що **зґвалтування та інші прояви сексуального насильства було визнано злочином геноциду**. Жан-Поль Акайєсу обіймав посаду бургомістра, через що знав або мав підстави знати, що з притулку на деякий час зникали жінки, а поверталися вони плачучи. Він мав можливість та повноваження запобігти сексуальному насильству та зупинити кривдників, проте не зробив цього і не захистив жінок. Як наслідок, Акайєсу відбуває довічне покарання. Справа Акайєсу — не єдиний випадок, коли людину з владними повноваженнями засуджено за сексуальні злочини, навіть якщо вона безпосередньо їх не вчиняла. **Так, колишнього президента Ліберії Чарльза Тейлора визнали винним у злочинах, пов'язаних із сексуальним насильством**, і засудили до 52 років ув'язнення.

2. Як комунікувати з постраждалими внаслідок СНПК

- ▶ Передусім не можна говорити їм «я знаю» у відповідь на їхні історії. Адже неможливо по-справжньому зрозуміти те, через що пройшли постраждалі від сексуального насильства. По-друге, потрібно **дати**

постраждалій особі необхідний час, оскільки людям надзвичайно важко відкритися. Тобто може знадобитися кілька зустрічей, перш ніж вони зможуть розповісти про це. Основне тут — **не тиснути і дати стільки часу, скільки людині потрібно**. Не варто проводити зустріч протягом багатьох годин. Потрібно пояснювати, чому ви просите їх розповісти про це. Усі ваші дії варто узгоджувати з постраждалими, а не ухвалювати рішення за них. Уточнювати, чи можна поділитися певною інформацією із суддями, прокуратурою. **Не варто давати обіцянок, яких не можете виконати**. Не кажіть «я хотів/ла би вам допомогти», не вказуючи при цьому, як саме. У більшості випадків ми повинні намагатися пояснити, що намагаємося притягнути до відповідальності того, хто зробив це з ними. І потрібно в найпростіший спосіб пояснити, що це означає, наприклад, якщо є намір розпочати судове переслідування, то варто пояснити їм, що, зокрема, судова система може вимагати, щоб вони зустрілися з обвинуваченим у межах розслідування.

- ▶ Слід підготувати їх до того, що їм доведеться розкрити цю історію, але ви зробите все можливе для вжиття заходів безпеки, щоб, наприклад, деталі місцезнаходження, дати, місця, де це сталося, були видалені з публічних записів — щоб лише обмежена кількість людей знала про них. Також варто підготувати їх до того, що правосуддя займає дуже багато часу. Більше того, необхідно пояснити, що завжди є ризик програти справу. Як приклад, **справа «Прокурор проти Жан-П'єра Бемба Гомбо»**. Спочатку було успішне судове переслідування, серйозний обвинувальний вирок, йшлося про присудження відшкодування. Однак за рішенням Апеляційної палати відбулося часткове виправдання: Апеляційна палата встановила, що Судова палата допустила помилку. Важливо також заручитися психологічною підтримкою когось, хто міг би оцінити, чи може постраждала розповідати про те, що з нею сталося.

- ▶ З досвіду Розетт Музіго-Моррісон: «Я заслуховувала історію дівчин-

ки, якій на момент скоєння сексуального насильства було 14 років. Це було групове зґвалтування, внаслідок чого вона втратила свідомість, а коли прийшла до тями, злочинці продовжували свої знущання: вони широко розставили їй ноги, поставили собаку між ними в сексуальній манері, змусили дівчину тримати табличку з написом “я втратила цноту з собакою” та сфотографували її. Це фото, на якому чітко було видно обличчя потерпілої, вони опублікували в соціальних мережах. Ця дівчина любила тварин, у неї був кіт, і після всього вона знайшла в ньому втіху. Тож під час інтерв'ю я була дуже засмучена і сказала щось на кшталт “ці люди — звірі, вони як тварини”, і раптом вона втратила свідомість. Чому? Тому що вона любила тварин. І ми запанікували, ми привели її до тями, і коли ми її запитали, що сталось, вона сказала: “Ті люди, які зробили це зі мною, схожі на мого кота? Мій кіт ніколи б такого не зробив”. Тож мій коментар “ці люди — звірі, вони як тварини” мав такий вплив».

- ▶ Цей приклад яскраво ілюструє, **наскільки важливо зважувати кожне слово, яке ви маєте намір озвучити**. Головне — не нашкодити більше. Якщо інформація не корисна, не треба вимагати її. Якщо це не додає цінності справі, не варто продовжувати це робити. Якщо є інші способи отримати необхідну інформацію, окрім безпосередньої комунікації з потерпілою, краще скористатися ними. **Наприклад, використати медичний висновок, який був складений після огляду потерпілої.**
- ▶ Варто розуміти, що не всі постраждалі хочуть мати справу з правосуддям. І однією з найважливіших умов комунікації з постраждалими від СНПК є **добровільність** — важливо отримати згоду постраждалої особи. Пережита травма може впливати на послідовність викладу пережитого, у такому разі потрібно визначити, що важливіше: історія чи здоров'я потерпілих.

- ▶ З досвіду Розетт Музіго-Моррісон: «Мені доводилося відмовитися від дуже добрих свідків. Я наведу вам приклад з Міранди (Руанда), де на той час переривання вагітності було незаконним (зокрема, і через великий вплив католицької церкви). Однак з 2018 року доступ до цієї процедури мають жінки, що завагітніли внаслідок зґвалтування, примусового шлюбу, інцесту або якщо вагітність становить загрозу здоров'ю жінки. Тож у мене був свідок, який був католиком і гінекологом, і він провів 235 незаконних переривань вагітностей, які настали в результаті зґвалтування. Знаєте, яким зірковим свідком він був у моїй справі? Це було очевидне визнання підсудних винними, однак, оскільки він був свідком-експертом, я не могла його розмістити в будинок для свідків, у якому знаходилися потерпілі. Тому я помістила його в інший готель. Я не знала, що уряд Руанди також мав намір з'явитися на цьому судовому засіданні. Вони опинилися в одному готелі. Тож під час сніданку я прийшла забрати його, щоб доставити до суду, а за столиком поруч сидів міністр юстиції Руанди. Звичайно, я привіталася з міністром, віддала йому шану. А потім привіталася з лікарем, і він якомога голосніше сказав: "Привіт, хто ви? Вибачте, я не пам'ятаю, я, здається, вас не пам'ятаю, ми зустрічалися?" Він зрікся мене. Чому? Він був католиком, а також лікарем, що проводив аборти, тож його життя могло бути зруйнованим після цього».

3. Психологічні потреби постраждалих та гендерно чутливий підхід

- ▶ На думку Розетт, потерпілі віддають перевагу експертам чи експерткам своєї статі, однак багато чоловіків, потерпілих від сексуаль-

ного насильства, не бажають комунікувати з чоловіками-експертами.

- ▶ З досвіду Розетт Музіго-Моррісон: «Коли я прибула до Лівії, через культурні відмінності я пересувалася в групі з іншими жінками, а чоловіки з чоловіками. Не можна було змішувати. Проте ми з'ясували, що потерпілі чоловіки не хотіли йти на інтерв'ю до чоловіків. Через свого перекладача я дізналась, що вони хотіли б поговорити зі мною. Чому? Тому що вони були зґвалтовані і через особливості власної культури змушені думати, що вони більше не є чоловіками. І коли я почала з ними розмовляти, брати інтерв'ю, вони відкривалися і говорили».
- ▶ Завжди важливо розуміти **культурний контекст**, ті або інші неписані правила. Наприклад, в одних суспільствах статеві органи прийнято називати так, як вони насправді називаються, в інших — для цього існують спеціальні слова, зрозумілі тільки окремій культурі. І тому, якщо не враховувати цих особливостей під час інтерв'ю, постраждалі можуть почуватися ніяково та некомфортно. Треба ставитись до них з особливою чутливістю та пам'ятати про їхню гідність.

4. Як уникнути ретравматизації постраждалих

- ▶ У межах Міжнародного кримінального суду існує практика **фіксування свідчень потерпілих**, які потім застосовуються протягом судового провадження. І при цьому немає потреби допитувати

свідка та змушувати повторювати свої заяви. Також використовуються зміна голосу, зміна обличчя; допускається залучати близьку для потерпілих людину для надання підтримки — психолога, друга або когось, з ким їм комфортно. **Надто важливо з'ясувати все про відносини між свідками.**

- ▶ З досвіду Розетт Музіго-Моррісон: «У нас був літак ООН, розрахований на 12 людей. У мене було два свідки, офіцер охорони і двоє супровідників-перекладачів. І в нас усе було, як я вважала, дуже продумано. Ми розділили свідків так, щоб вони знаходились по різні боки. І ми зробили помилку. 19-річний юнак, який попередньо скоїв злочин зґвалтування та прибув з місця відбування покарання, також летів давати свідчення. Раптом хлопець сказав: “Я не хочу йти, я більше не хочу давати свідчення”. І я запитала чому? А потім вийшла 69-річна жінка і сказала: “Це через мене”. Я спитала, що вона має на увазі. Вона сказала: “Пам’ятаєш, я казала тобі, що семеро молодих чоловіків зґвалтували мене? Він один із них, син мого сусіда. Я могла померти”. Хлопець почав тремтіти, жінка почала плакати, і вона сказала: “Ні, ні, ходімо, я тобі пробачила. Я залишаю тебе Христу”. У цьому випадку все закінчилося добре. Втім це могло все зіпсувати. Тому дізнайтеся трохи більше про те, кого ви збираєте разом. Я, наприклад, не знала, тому що цей хлопець збрехав про своє походження. Якби я знала, що він з тієї місцевості, я б ніколи не посадила їх на один рейс».
- ▶ Ніколи не можна **інтерв’ювати дитину** без попередньо пройденого спеціального навчання. Також треба отримати згоду батьків чи опікунів дитини і проводити допит тільки за їх присутності (тобто за присутності людини, якій дитина довіряє). Інакше є великий ризик спричинити **повторну травматизацію**.

5. Вагомість підтримки та захисту свідків

- ▶ На етапі заснування Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди (МКТР) практично не було міжнародних документів, які надавали би свідкам підтримку та захист. З іншого боку, існував перелік прав обвинувачених, наприклад, ті, що закріплені в Загальній декларації прав людини 1948 року, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року тощо. Наразі ж є багато міжнародного законодавства та судової практики, що стосується захисту свідків. Адже люди не повідомлятимуть про злочини, якщо вони не будуть впевнені у власній безпеці, якщо в них буде страх перед помстою, якщо не буде захисту від стигматизації, від фізичної шкоди. Важливим є **забезпечення анонімності**. Якщо свідок не хоче бачитися із кривдником, то треба забезпечити таку анонімність.
- ▶ Більшість розроблених програм захисту свідків працює тільки в межах певних держав. Однак і вони дуже часто не описані детально. І це те питання, якому варто приділити увагу в кожній країні окремо. До прикладу, **втрачений заробіток (дохід)** свідків, які зголосилися підтримати розслідування. Розетт розповіла: «Якщо потерпіла особа або свідок приходить підтримувати розслідування чи судовий процес, я вживаю заходів, щоб хтось піклувався про їх сім'ю. Якщо у них є діти, то потрібно, щоб хтось возив їх до школи, якщо вони ведуть натуральне господарство і це сезон дощів, я домовляюся, щоб хтось прийшов копати та садити, щоб вони не пропустили сезон посадки». Важливим є навіть забезпечення комфортного очікування судового розгляду для свідків. Розетт зазначає: «У нас була система, коли свідки могли просто перебувати в готелях, їх годували сендвічами і таким іншим, а з іншого боку, у об-

винувачених було меню, вони могли обрати, що їсти. Один з обвинувачених подав клопотання через те, що сніданок не включав йогурту та сніданкової ковбаси. Тож я створила простір для потерпілих і свідків, де жінки можуть займатися своїми справами, почувачись комфортно, поки очікують початку суду. І це показало гарні результати».

6. Поради від Розетт, як спеціаліст(к)ам бути психологічно витривалими під час роботи з потерпілими від СНПК

- «Я християнка, маю віру. І кожного дня я прокидалася і говорила: “Господи, дай мені сили просто пройти все це сьогодні”. Також у 16 років я прочитала “Великі сподівання” Шекспіра. У “Великих сподіваннях” був благодійник, я пам’ятаю, він був адвокатом, який захищав убивць і людей, які вчиняли інші злочини. У цій книзі він розповідає історію: біля входу в його будинок був кран, і на вході в офіс був кран. Кожного дня я мию руки з великою кількістю мила, і коли я закриваю кран, я подумки закриваю денні справи, так як робив герой твору Шекспіра. Це фізичний спосіб прибрати все, що в мені назбиралося за день. Деякі люди займаються йогою, медитацією тощо, але я особисто молюся. Я дбаю про себе, намагаюся добре харчуватися, намагаюся займатися спортом, також намагаюся красиво одягатися, робити зачіску, ходити на масаж, робити щось веселе, брати участь у якійсь неурядовій чи ще якійсь благодійності, бути задіяною. Я роблю багато роботи у своїй церкві, я готую щовівторка для 30 людей з усього світу, і вони просто приходять до мене додому, ми їмо, співаємо і щось робимо. Робіть щось, до чого ви відчуваєте пристрасть поза роботою. Ось як я справляюся».

2 РОЗДІЛ

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО І СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО, ПОВ'ЯЗАНЕ З КОНФЛІКТОМ

Експертка

Сьюзен Лемб

Суддя Верховного Суду Белізу, кримінальний відділ, із фокусом, в тому числі, на сексуальних злочинах. Міжнародно-визнана експертка у міжнародному кримінальному та гуманітарному праві з досвідом роботи у розслідуванні, обвинуваченні, судівстві, адвокації та дипломатії, зокрема, у таких інститутах при ООН як Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії, Міжнародний трибунал щодо Руанди. У травні 2022 року приєдналась до Юридичної робочої групи щодо Відповідальності за злочини, вчинені в Україні.

1

**Сексуальне
насильство як
воєнний злочин**

2

**Сексуальне
насильство як
злочин проти
людяності**

3

**Сексуальне
насильство як
геноцид**

4

**Репарації за
злочин
сексуального
насильства,
пов'язаного з
конфліктом**

1. Сексуальне насильство як воєнний злочин

- ▶ Передусім варто зазначити, що юрисдикційна основа для судового переслідування зґвалтування як воєнного злочину була запроваджена Женевськими конвенціями 1949 року. Ст. 27 Женевських конвенцій (IV) про захист цивільного населення під час війни, зазначає, що жінки потребують особливого захисту від будь-якого зазіхання на їхню честь, зокрема захисту від зґвалтування, примушування до проституції чи будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність.
- ▶ Якщо звернутися до Римського статуту Міжнародного кримінального суду, то відповідно до ст. 8 воєнними злочинами є (xxii) зґвалтування, сексуальне рабство, примушування до проституції, примусова вагітність, як вона визначена в пункті 2(f) ст. 7, примусова стерилізація чи будь-яка інша форма сексуального насильства, які становлять грубе порушення Женевських конвенцій. Ця стаття відображає положення, що було попередньо згадано в рамках Женевських конвенцій про захист цивільного населення під час війни. Для того щоб **сексуальне насильство чи будь-яке інше кримінальне правопорушення кваліфікувалося як воєнний злочин**, має бути дві важливі складові:

- 1/ сексуальне насильство має відбуватися під час збройного конфлікту (бути пов'язаним із ним);
- 2/ наявність злочину сексуального насильства.

- ▶ Інкриміноване правопорушення, незалежно від того, чи це сексу-

альне насильство, чи будь-який інший злочин, має бути **тісно пов'язане зі збройними діями**, і саме це було проблемним питанням у деяких випадках сексуального насильства. Так, це безпосередньо розглядалося у справі **«Прокурор проти Кунарача, Вуковича та Ковача»** (Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (МТКЮ)). Приблизно 600 боснійських жінок і дівчат утримувалися в приміщенні колишньої середньої школи. Протягом кількох місяців їх систематично ґвалтували та піддавали іншим формам сексуального насильства. **Аргумент захисту** полягав у тому, що спортивний зал, де утримувались жінки і дівчата, знаходився щонайменше за 12 км від найближчого театру військових дій збройного конфлікту, він не мав жодного стосунку до збройного конфлікту, і тому, мовляв, це не міг бути воєнний злочин.

- Прокурори МТКЮ виокремили низу чинників. По-перше, річ у тому, що **географічний зв'язок у цій справі не був вирішальним**, адже зґвалтування як воєнний злочин не обов'язково повинно вчинятись безпосередньо на полі бою. По-друге, **солдати становили велику частину виконавців злочинів сексуального насильства**, отже, деякі з винуватців були учасниками бойових дій. Метою було принизити супротивника на полі бою. Чітко показати, що вони не можуть захистити цивільне населення. Боснійські жінки і дівчата стали потерпілими через їхню належність або припущення про їхню належність до однієї зі сторін збройного конфлікту. Якби затримані жінки не належали винятково до боснійок, то зв'язок між конфліктом і злочинами не був би таким однозначним.
- Отже, основною проблемою в межах розслідування воєнного злочину є доведення наявності тісного взаємозв'язку між військовими діями та злочином сексуального насильства. Перевагою ж кваліфікації сексуального насильства як воєнного злочину, є, по-перше, відсутність умови масового характеру та систематичності. Це означає, що навіть одне зґвалтування, яке відповідає цим юридичним вимогам, буде кваліфікуватися як воєнний злочин.

2. Сексуальне насильство як злочин проти людяності

- ▶ Витоки злочинів проти людяності сягають Нюрнберзького процесу і пов'язані зі злочинами нацистського режиму проти німецьких євреїв, ромів, гомосексуалів, політичних в'язнів, військовополонених тощо. Нюрнберзькі творці говорили про два типи злочинів проти людяності: **1)** так званий тип вбивства, який дійсно стосувався вбивства, винищення, як це випливає з назви; **2)** а другий стосувався загальних порушень прав людини, злочинів на ґрунті ненависті тощо. У межах Нюрнберзького трибуналу сексуальне насильство не переслідувалося як злочин проти людяності з огляду на інакшу гендерну оптику, що існувала більш ніж 70 років тому. Хоча зґвалтування та інші форми сексуального насильства мимохідь згадувалися в Нюрнберзькому рішенні, вони не були визначені як конкретний злочин проти людяності.
- ▶ Актуальне визначення **злочину проти людяності** міститься у ст. 7 Римського статуту, що означає **будь-яке з таких діянь, коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено:** а) вбивство; б) винищення; в) повернення в рабство; г) депортація або насильницьке переміщення населення; е) ув'язнення або інше жорстке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права; ф) катування; **г) зґвалтування, сексуальне рабство, примушування до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства;** ж) переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна ідентифікувати, за політичними, расовими, націо-

нальними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними, як це визначено в пункті 3, або іншими ознаками, що загально визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, у зв'язку з будь-яким діянням, зазначеним в цьому пункті, чи будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду; і) насильницьке зникнення осіб; j) злочин апартеїду; к) інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю.

- ▶ Як бачимо, після Нюрнберзького процесу погляд на злочини сексуального насильства зазнав змін. Так, відповідно до ст. 7-1(g) Римського статуту, до злочинів проти людяності належать зґвалтування, сексуальне рабство, примусова вагітність, примусова проституція та примусова стерилізація, а також будь-які інші форми сексуального насильства подібної тяжкості.
- ▶ Для того щоб визнати сексуальне насильство злочином проти людяності, **не обов'язково прив'язка до збройного конфлікту** (на відміну від воєнного злочину). Хоча елемент збройного конфлікту може мати місце у випадку вчинення сексуального насильства, більшість формулювань злочинів проти людяності взагалі не вимагають наявності цього чинника. **Натомість для визнання сексуального насильства злочином проти людяності потрібно, щоб воно становило частину усвідомленого широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яке цивільне населення.**
- ▶ Отже, обов'язковою рисою сексуального насильства як злочину проти людяності є спрямованість **широкомасштабного або систематичного нападу проти будь-якого цивільного населення, яке не обов'язково повинно відбутись в умовах збройного конфлікту.**

- ▶ Слово «будь-яке» вимагає певної обережності. Поняття цивільного населення може бути складним у тому сенсі, що воно вимагає, щоб напад, про який ідеться, був колективним за характером, щоб мішенню була група людей. Це становило безпосередню перешкоду **у справі Кунарача** (справу розглядав МТКЮ). Аргумент захисту полягав у тому, що навіть якщо вони утримували 600 жінок у спеціалізованих установах, проте, на їхню думку, ці жінки не становили населення. Мовляв, популяція повинна мати певну демографічну релевантність й охоплювати чоловіків, жінок, дітей, осіб різного віку.
- ▶ Судова та Апеляційні палати категорично відкинули цей аргумент, заявивши, що справа не в демографії, адже напад має бути **колективного характеру**. Мішенню були жінки, вони зазнали нападу через їх групову особливість та, у конкретному випадку, їхню ідентичність як боснійських жінок.
- ▶ Водночас складно виокремити спрямованість нападу проти цивільних осіб, якщо цільовою групою є одночасно і військові, і цивільні. Адже жінки-військові також є вразливими до сексуального насильства, особливо під час ув'язнення, але група, про яку йде мова, має бути переважно цивільною. Наприклад, якщо є група зі 100 жінок, які зазнали сексуального насильства, і виявилося, що одна із цих жінок належала до збройних сил, це не змінить того факту, що ця група є цивільним населенням. **Однак варто переконатися, що напад вчинявся саме проти цивільного населення, а не проти військових чи хоча б проти одного військового чи військової.** Саме в цьому полягає проблемний момент щодо злочину проти людяності — це повинен бути **усвідомлений широкомасштабний або систематичний напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення**, проте іноді населення може складатися і з цивільних, і з військових.

- ▶ Іншим складним елементом у межах злочину проти людяності є те, що напад, про який йдеться, повинен мати певні юридичні складові: це має бути **або широкомасштабний напад, або систематичний напад**, і саме тут з'являється елемент **масштабу і тяжкості**, з цієї причини злочини проти людяності складніше встановити та довести, ніж воєнні злочини. Як було згадано вище, напад не обов'язково має бути за своїм характером військовим. Це може бути серія злочинів, скоєних проти групи цивільних, однак вони мають бути широкомасштабними або систематичними за характером. **Поняття широкомасштабності і систематичності різняться між собою.**
- ▶ **Широкомасштабність означає спрямованість проти багатьох людей.** Також це може бути серія пов'язаних випадків сексуального насильства в багатьох різних ситуаціях, але сукупно вони становлять велику групу випадків. Тобто важливо, аби злочин задумувався як масштабний.
- ▶ **Систематичність** же говорить про організований характер нападу. Відповідно до судової практики МТКЮ, щоб довести, що йдеться саме про злочин проти людяності, варто довести, що відповідне сексуальне насильство здійснювалося певною формою держави або державоподібного утворення і що вони дотримувалися певного плану чи стратегії. До того ж існує судова практика, яка показує, що такий план чи стратегія можуть бути **політикою мовчазної згоди**. Не обов'язково опубліковувати чіткий план, але варто продемонструвати певну форму систематичності та організованості і що напад має якийсь квазіофіційний характер.
- ▶ Окремо варто зазначити про **статус дітей, народжених внаслідок зґвалтування**, адже це є конкретним злочином проти людяності. Фактичні обставини справи в такому разі мають вказувати на те, що запліднення потерпілих відбулося проти їхньої волі. У випадку

- ▶ МТКЮ були деякі докази того, що певних жінок утримували з явним наміром запліднити їх, щоб вони народили дітей, які потім вважатимуться частиною групи нападників та будуть обслуговуючими дітьми, незважаючи на те, що вони народжені жінками іншої етнічної групи. Однак дуже часто складно навести докази цього злочину.

3. Сексуальне насильство як геноцид

- ▶ У ст. 6 Римського статуту окреслюється злочин геноциду. Геноцид означає будь-яке з таких діянь, які вчинено **з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку**: а) вбивство членів такої групи; б) заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи; с) умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих на доведення її до повного або часткового фізичного знищення; д) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню всередині такої групи; е) насильницька передача дітей цієї групи до іншої групи.
- ▶ **Визначальною ознакою геноциду є намір знищити національну, етнічну, расову або релігійну групу.** У межах російсько-української війни єдиною основою для геноциду може бути критерій національності. Геноцид полягає у фізичному знищенні певної групи. Беручи до уваги досвід МТКЮ, варто зазначити, що під час доведення злочину геноциду можуть виникнути труднощі. Хоча **різанину в Сребрениці**, коли протягом чотирьох днів приблизно 8 тис. чоловіків і хлопчиків було вбито, а жінки зазнали жорстокого поводження, таки **кваліфікували як геноцид**.

- ▶ **Міжнародний трибунал щодо Руанди (МТР) визнав геноцидом знищення етнічної групи тутсі.** Організатори цього злочину відкрито заявляли про свої наміри та закликали народ хуту озброюватися мачете, гранатами та гвалтувати і вбивати тутсі. Масштаби насильства, за різними підрахунками, сягають від 500 тис. до понад 1 млн людей.
- ▶ Фокус при доказуванні злочину геноциду спрямований, зокрема, на негативний вплив на життєздатність групи з біологічної точки зору. Тому причина того, що сексуальне насильство може розглядатися як форма геноциду, полягає, по-перше, в тому, що іноді воно буває настільки жорстоким, що викликає тривалі гінекологічні захворювання, безпосередньо впливає на репродуктивне здоров'я потерпілих, стає причиною того, що потерпілі решту життя відчуватимуть огиду до статевого акту, відтак це негативно позначається на біологічній та психічній життєздатності групи.
- ▶ **Іноді сексуальне насильство може непрямо впливати на певну групу.** Яскравим прикладом тут є **геноцид, що здійснювався угрупованням «Ісламська держава» після захоплення Північного Іраку.** Протягом кількох днів було вбито, за різними даними, від 5 до 7 тис. людей, кілька тисяч жінок потрапили в рабство до «Ісламської держави». Ситуація з єзидками є надзвичайно складною, тому що будь-яка дитина, зачата внаслідок зґвалтування, за світоглядом єзидів, перестає бути єзидом, оскільки ця ідентичність групи визначається за батьком, успадковується по батьківській лінії. Внаслідок сексуального насильства певні спільноти можуть відмовитися від тих, хто пережив насильство, як від потенційних шлюбних партнерок та уникатимуть їх, що також може вплинути на репродуктивну здатність. Це той випадок, коли зґвалтування має відтінок геноциду. Тобто геноцид завжди має бути пов'язаний з метою завдати удару по життєздатності групи.

4. Репарації за злочин сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом

- ▶ Міжнародний кримінальний суд має один з найбільш розвинутих механізмів репарацій, оскільки створено Трастовий фонд для потерпілих. Кошти для такого фонду надають держави-учасниці. Однак першою перешкодою тут є питання наявності коштів, оскільки потреба відшкодувань часто перевищує наявні ресурси. У справі **«Прокурор проти Томаса Лубанги Диіло»** (Томас Лубанга командував так званими «Патріотичними силами визволення Конго» під час громадянської війни в Демократичній Республіці Конго та був засуджений МКС до 14 років ув'язнення за залучення до військової служби дітей віком до 15 років та їх використання для активної участі в бойових діях, зокрема й для вчинення злочинів сексуального насильства) потерпілим від злочинів сексуального насильства були виплачені репарації. Але оскільки сума коштів для виплат була значно меншою, ніж кількість потерпілих, присуджена сума репарацій кожній окремій постраждалій особі становила приблизно 50–250 доларів. Звичайно, це не було наміром Судової палати, це лише відображало ситуацію з наявними коштами.
- ▶ Інший приклад репарацій — **Надзвичайні палати в судах Камбоджі, НПСК (англ. — ECCC, Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia)**. Під час правління комуністів — «Червоних кхмерів» — у Камбоджі було вбито від 1,5 до 2 млн людей. Вони зазнавали голоду, їх кидали у трудові табори та масово страчували. До моменту повалення режиму 1979 року загинула чверть населення Камбоджі.
- ▶ Спочатку було вирішено вимагати відповідні репарації лише від

засудженої особи. Однак такий підхід виявився неефективним, оскільки обвинувачений був або малозабезпеченим, часто перебував під вартою протягом багатьох років і говорив, що очевидно не має у своєму розпорядженні коштів. Або ж він міг бути досить заможним, але ці кошти були добре приховані, і їх розшук виходив за межі компетенції кримінального суду. Іншим варіантом було залучити донорське фінансування і таким чином сплатити репарації, однак дуже швидко постала проблема, по-перше, того, що донорські кошти не були нескінченними, по-друге, проблема полягала в управлінні фінансами з огляду на те, що трибунал щодо «червоних кхмерів» знаходиться на завершальній фазі (так, у вересні 2022 року було підтверджено вирок у геноциді щодо останнього живого лідера режиму — Кієу Самфана).

- З огляду на велику кількість потерпілих (чотири мільйони осіб), було прийнято рішення, що репарації не будуть виплачені у формі індивідуальної компенсації. У присудженні відшкодування наголос було зроблено на **колективних заходах**. Тому було створено орган у справах потерпілих, метою якого було надати психосоціальну підтримку постраждалим. Таке рішення виявилось корисним для громади та допомогло потерпілим вибудовувати краще майбутнє для себе.

3 РОЗДІЛ

НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА ПРАКТИКА ЩОДО СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Експертка

Віра Левко

Суддя Дніпровського районного суду м. Києва, суддя-спікерка, тренерка Національної школи суддів України, членкиня Асоціації жінок-юристок «Юрфем».

1

**Сексуальне насильство,
пов'язане з конфліктом:
міжнародний досвід**

2

**Аспекти
національного
законодавства та
практика щодо
сексуального
наси́льства,
пов'язаного з
конфліктом**

3

**Аналіз
законопроєкту
“Про внесення
змін до
Кримінального
кодексу України та
Кримінального
процесуального
кодексу” №7290**

4

**Римський статут:
чому варто
ратифікувати**

1. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: міжнародний досвід

- ▶ Людство вперше визнало сексуальне насильство, скоєне під час війни, воєнним злочином у 20 столітті. Однак цей крок був не дуже суттєвим, оскільки на Нюрнберзькому та інших процесах після Другої світової війни справи про зґвалтування не розглядалися як такі. Ситуація змінилася лише 1993 року, коли було створено **Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії**¹, який, зокрема, почав виносити вирoki за сексуальні злочини. Зґвалтування було визнано формою тортур, а сексуальне рабство — злочином проти людяності. Незважаючи на це, велика кількість злочинів не отримали свого юридичного підтвердження та юридичної оцінки, відповідно, багато осіб не понесли покарання. Крім того, Трибунал розглядав тільки найтяжчі злочини (решту було направлено до національних судів) і мав обмежений термін діяльності.
- ▶ **Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (СНПК), може переслідуватись як воєнний злочин, злочин проти людяності та як одна із форм геноциду, якщо злочинці мають намір знищити расову, релігійну, етнічну або національну групу.** В умовах російсько-української війни російські військові застосовують СНПК як зброю для руйнування громадянської та національної позицій населення.
- ▶ **Римський статут** передбачає такі типи злочинів як: геноцид, воєнні злочини та злочини проти людяності. Кожен із них може міс-

¹ Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєних під час війни на території колишньої Югославії з 1991-го по 2002 рік. Трибунал почав свою роботу 1993 року і завершив 2017-го.

тити компонент сексуального насильства. У ст. 438 («Порушення законів та звичаїв війни») Кримінального кодексу України (ККУ) йдеться про категорію **воєнних злочинів**, а у ст. 442 — про **злочин геноциду**.

- ▶ Злочин проти людяності містить такі складові: політика (здійснюється відповідно до чи на виконання державної або організаційної політики), напад (поведінка, яка полягає в багаторазовому вчиненні діянь), об'єкт нападу (спрямування діянь на цивільних осіб), характер нападу (широкий масштаб або систематичність), злочинний намір (усвідомлення факту нападу).
- ▶ Злочин геноциду містить такі складові: належність (постраждала особа належить до певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи), злочинний намір (кривдник має намір повністю або частково знищити національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку), зв'язок / контекст (така поведінка існує в контексті спрямованості проти певної групи), злочинний намір (кривдник усвідомлював, що його поведінка мала місце в контексті явної моделі подібної поведінки, спрямованої проти певної групи або могла сама собою повністю або частково спричинити знищення певної групи). Орієнтиром для застосування норм міжнародного гуманітарного права є положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду, Женевської конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; Женевської конвенції про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, з складу збройних сил на морі; Женевської конвенції про поводження з військовополоненими; Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни.
- ▶ Також є три Додаткові протоколи до Женевських конвенцій, які стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів.
- ▶ Якщо вести мову про порушення законів та звичаїв війни, то згвал-

тування належить до жорстокого поводження з цивільним населенням та інших порушень звичаїв і законів війни (зокрема, у межах українського законодавства СНПК підпадає під ст. 438 ККУ, а саме під «інші порушення законів та звичаїв війни»). З огляду на це, відповідно до ст. 27 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни визначено право цивільних осіб за будь-яких обставин на особисту повагу, повагу до своєї честі. У ст. 31 цієї Конвенції зазначено, що жодний примус фізичного чи морального порядку не може застосовуватися до осіб, які перебувають під захистом, зокрема з метою отримання від них або від третіх осіб якихось відомостей. Забороняється завдавати фізичних страждань, що можуть призвести до знищення осіб, які перебувають під захистом. Ця заборона поширюється не лише на вбивства, катування, тілесні покарання, калічення та медичні чи наукові дослідження, які не викликані потребою лікування особи, що перебуває під захистом, а й на будь-яке інше brutальне поводження з боку і цивільних, і військових властей. У ст. 33 Конвенції йдеться, зокрема, про заборону колективних покарань, залякування, терору.

► Спільними й обов'язковими ознаками для усіх кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством в умовах конфлікту (ст. 438 КК України), є такі:

безпосередній об'єкт – права та гарантії, передбачені міжнародним гуманітарним правом для захисту життя, здоров'я, фізичної недоторканості та статевої свободи особи в умовах збройного конфлікту;

потерпілі – комбатанти, які вибули з активної участі у збройному конфлікті та перебувають під владою супротивної сторони (особи *hors de combat*, військовополонені), або цивільні особи, які перебувають на території, підконтрольній стороні збройного конфлікту

об'єктивна сторона цих правопорушень характеризується

такими альтернативними формами: інші порушення законів і звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України (міжнародне гуманітарне право відносить сексуальне насильство до серйозних порушень), та/або віддання наказу про вчинення таких дій;

обстановка вчинення діяння – у контексті міжнародного збройного конфлікту та зв'язок із таким конфліктом, а також у межах плану чи політики або під час великомасштабного їх вчинення;

суб'єктивна сторона, що характеризується виною у формі прямого умислу, тобто особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала суспільно небезпечні наслідки свого діяння і бажала їх настання; обізнаність правопорушника з фактичними обставинами, що свідчили про наявність збройного конфлікту;

суб'єкт вчинення кримінальних правопорушень – фізична, осудна особа, яка досягла 16 років і належить до сторони збройного конфлікту або є цивільною особою за умови, що її дії пов'язані зі збройним конфліктом;

суб'єкт вчинення кримінальних правопорушень у формі віддання наказу – особа, наділена фактичною владою, що надає їй можливість віддавати накази про вчинення сексуального насильства (це може бути військовий начальник – командир).

- ▶ Головною ознакою відмежування сексуального насильства в умовах збройного конфлікту (ч. 1 ст. 438 КК України) від сексуального насильства (ст.ст. 152, 153 КК України) є те, що таке діяння вчинене в умовах збройного конфлікту та пов'язане з ним. Якщо такого зв'язку немає, то відповідне діяння становить склад ординарних злочинів.

- ▶ Щоби надати належну оцінку задокументованим актам сексуального насильства як воєнного злочину, вчиненого під час збройного конфлікту, потрібно акцентувати увагу на наявності таких елементів: діяння (що саме було вчинено), обставини (у якому контексті дії вчинено) та режим відповідальності – як було вчинено злочин (яка роль ймовірного злочинця та / або військового / цивільного командування у вчиненні сексуального насильства).²
- ▶ Увагу треба звернути на ст. 75 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, у межах якої передбачено заборону насильства над життям, здоров'ям, фізичним та психічним станом, зокрема вбивства, катування і всіх видів фізичних і психічних, тілесних покарань, знущання над людською гідністю, що включає примушення до проституції, непристойні посягання в будь-якій формі або колективні покарання. Якщо проаналізувати ст. 147 Женевських конвенцій про захист цивільного населення під час війни та ст. 75 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, то можна стверджувати, що саме зв'язок зґвалтування із цими статтями і є тими діями, за які слід притягати особу до кримінальної відповідальності за ст. 438 ККУ. А саме як інші порушення законів та звичаїв війни. Важливою ознакою воєнного злочину є контекстуальний аспект. Це означає, що злочин повинен бути пов'язаний саме з веденням воєнних дій. Якщо ж контекстуального аспекту немає, то ці злочини мають кваліфікуватися за загально кримінальними статтями Кримінального кодексу України.

² Додатковий коментар-роз'яснення із Пам'ятки "Особливості розслідування фактів сексуального насильства в умовах збройного конфлікту".

- ▶ Варто також звернутись до рішень Міжнародного трибуналу щодо Руанди, а саме до рішення «Прокурор проти Жана-Поля Акаєсу». Це рішення є знаковим завдяки тому, що Трибунал наголосив на відсутності необхідності доводити наявність обставин примусу демонстрацією фізичної сили. Натомість примус може здійснюватися шляхом погроз, залякування, вимагання, інших форм тиску. І за певних обставин **примус (примусові обставини) може бути невід'ємною складовою таких обставин, як збройний конфлікт і військова присутність.**
- ▶ Міжнародний кримінальний суд використовує поняття «зґвалтування» як фізичне втручання сексуального характеру, вчинене проти фізичної особи за обставин примусу, а поняття «сексуальне насильство» — як будь-які дії сексуального характеру, що вчиняються проти фізичної особи за обставин примусу. Крім того, у рамках цього рішення було постановлено, що **зґвалтування та сексуальне насильство становлять злочин геноциду.**
- ▶ У межах вироку у справі «Прокурор проти Анто Фурунджія» (Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії) від 10.12.1998 року Судова палата встановила, що об'єктивною стороною складу злочину зґвалтування можуть бути:

1/ сексуальні проникнення (якими б незначними вони не були) у піхву, анус, рот постраждалої особи статевим членом виконавця чи будь-яким іншим об'єктом;

2/ сексуальні проникнення із застосуванням примусу, наявності обставин примусу або фізичної сили чи погрози застосування фізичної сили проти постраждалої особи або проти третьої особи.

- ▶ Також існує рішення Міжнародного трибуналу щодо колишньої

- ▶ Югославії, у якому **поняття сексуального насильства** визначено як усі серйозні зловживання сексуального характеру, що загрожують фізичній та моральній цілісності особи шляхом примусу, загрози застосування фізичної сили або залякування у спосіб, що принижує честь і гідність цієї особи.
- ▶ Якщо підсумувати рішення Міжнародних трибуналів та українське законодавство, то маємо такі **ознаки складу злочину сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом**:

1/ вчиняється в умовах збройного конфлікту (концептуальний аспект);

2/ фізична особа — правопорушник — або самотійно вчиняє дію сексуального характеру відносно іншої особи, або віддає наказ, щоб інша особа вчинила таку дію;

3/ ця дія порушує фізичну цілісність постраждалої особи або принижує її особисту гідність;

4/ вчиняється за обставин примусу;

5/ дії вчиняються умисно;

6/ правопорушник усвідомлює, що ці дії вчиняються без згоди потерпілої особи за обставин примусу.

2. Аспекти національного законодавства та практика щодо сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом

- ▶ На початку широкомасштабного вторгнення Росії в Україну злочини сексуального насильства, вчиненого під час війни, кваліфікувалися за загальними статтями — це 152, 153 і 154 ККУ. Втім зараз є розуміння, що це конкуренція загальної та спеціальної норми. **Тому при кваліфікації таких злочинів (як воєнних злочинів) застосовують спеціальну, а саме ст. 438 ККУ**, адже за цією статтею передбачена більша санкція, відсутня необхідність відбирання заяви потерпілої особи, оскільки це вже не є злочином приватного обвинувачення. **Крім того, до цієї статті не застосовуються строки давності.** Фактично, ст. 438 є бланкетною нормою, що потребує звернення до правил та звичаїв ведення війни.
- ▶ Якщо вести мову про **докази**, то передусім слід зауважити, що станом на липень 2022 року складно однозначно стверджувати, що ми можемо подавати як докази. Проте, завдяки спілкуванню зі слідчими і прокурорами, можемо виокремити допити потерпілих. Такі допити можуть містити інформацію не тільки щодо кількості чи деталей якогось сексуального насильства, а також багато інших цінних даних, які допоможуть встановити особу злочинця. Потерпілі можуть повідомити не лише про факт вчинення насильства, але й, можливо, позивні, імена цих злочинців, татування та іншу

інформацію. Також не треба забувати, що згідно із ч. 11 ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України показання, отримані в умовах воєнного стану за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації, можуть бути використані як доказ у суді.

- ▶ Фото- та відеоматеріали (електронні докази) як докази загалом можуть бути прийнятними в суді, але це вимагає правильного обґрунтування. Щодо допустимості / недопустимості цих доказів, кожен(на) суддя, якщо отримає в суді такий доказ, буде оцінювати його окремо. Тут треба брати до уваги, що електронні докази зберігають на собі сліди. Втім, за умови проведення експертизи, яка засвідчить відсутність ознак монтажу, є можливість зберігати ці докази, щоб у подальшому показати їх рух: як, звідки, коли і на який засіб зв'язку здійснювався запис.
- ▶ Щодо документів, то це також докази впізнання. Якщо є якісь можливості встановити осіб, то, звісно, слідчі пред'являють для впізнання потерпілим. І випадки, коли осіб пізнають, є.
- ▶ Доказами є експертизи — і судово-медичні, і судово-психологічні. Особливо не варто нехтувати останніми, адже психологічні експертизи можуть показувати ступінь травматизації потерпілої особи.
- ▶ Окрім того, можна буде спробувати вдаватись до використання звітів гуманітарних організацій як до виду доказів (наприклад, записи Міжнародного комітету Червоного Хреста). Після того, як наші військові заходили на деокуповану територію, вони передавали потерпілих осіб закордонним лікарям, представникам Червоного Хреста. І саме ці особи перші могли фіксувати тілесні ушкодження, фізичний і психологічний стан, у якому перебували потерпілі.
- ▶ Наголосимо, що **ефективним закордонним досвідом**, який нам варто було б перейняти, є зміна у провадженні імені, паспортних та

інших особистих даних потерпілої особи, навіть переселення в інші місця або зміна інформації про те, з якого місця чи села потерпіла особа, щоб не допускати повторної травматизації чи розголошення відомостей, а також для збереження конфіденційності постраждалих. Адже наразі у провадженні подаються справжні дані потерпілих. Описаний крок потрібен для того, щоб зменшити негативний вплив з боку оточення, суспільства на потерпілих, оскільки хтось висловить співчуття, а хтось звинуватить, мовляв, самі винні в тому, що сталося.

- ▶ Не варто покладати остаточні надії на Міжнародний кримінальний суд, адже є чимало аргументів на користь рішень наших національних судів. **Передусім це те, що українські судді є професійними.** Також ми можемо охопити й опрацювати більше інформації. Це швидкість розгляду і достовірність показань потерпілих і свідків, яких можемо встановити. Це відсутність мовного бар'єру і розуміння культурного та історичного контексту — українські судді свідомі щодо історичних відносин держави-агресора та України, що є вагомою перевагою. Крім того, треба пам'ятати про **труднощі перекладу** — потерпілі та свідки в національних судах можуть послуговуватися своєю рідною мовою (не потрібно вдаватися до перекладу, а отже, не буде спотворено жодних відомостей). У рамках міжнародних трибуналів розгляд триває дуже довго, тимчасом як притягнення до відповідальності осіб, що вчиняли сексуальне насильство та інші злочини, є дуже важливим. Також серед переваг нашого національного судочинства — закритий судовий розгляд. Це абсолютно правильна процедура, що унеможлиблює різноманітні маніпуляції з показаннями та тиск на потерпілу особу. Застосовуючи національне судочинство, до відповідальності вдасться притягнути більше злочинців. Загалом це все про швидкість, скороченість процедур, про стандарт доказування в наших національних судах.

- ▶ Варто також зауважити, що Міжнародний кримінальний суд є

комплементарним судом. І саме додатковість його повноважень визначає його комплементарність. Він, зокрема, здійснює свої повноваження тоді, коли держава не має можливості притягнути винних осіб до відповідальності за вчинені кримінальні правопорушення. Ми можемо покладати свої сподівання на Міжнародний кримінальний суд лише в тих випадках, коли є підстави для його діяльності (наприклад, коли мова йде про притягнення до відповідальності вищого керівництва).

- ▶ Щодо судового розгляду за відсутності обвинуваченого (in absentia), то міжнародні кримінальні трибунали і Міжнародний кримінальний суд не розглядають справи за відсутності обвинуваченого. Наш Кримінальний процесуальний кодекс передбачає таку можливість.

3. Аналіз законопроекту «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу» № 7290

- ▶ Перейдімо до аналізу законопроекту № 7290 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу». Передусім зауважимо, що вчинення воєнних злочинів на території України державою-агресором кваліфікується як міжнародний збройний конфлікт. І, як ми вже зазначали раніше, щодо цього у нас діють норми міжнародного гуманітарного права і порушення його визнаються воєнними злочинами. Крім того, на території України вчиняються інші види міжнародних злочинів. Це

і злочини проти людяності, інші системні і масові порушення прав людини з боку Російської Федерації. Положеннями ККУ на сьогодні не передбачено відповідальності за злочини проти людяності. Для усунення цих прогалин і зареєстрований законопроект № 7290, у якому пропонується забрати можливість звільнення від кримінальної відповідальності, призначення більш м'якого покарання або звільнення від покарання та його відбування за воєнні злочини, злочини проти людяності, злочини геноциду та злочини агресії. Виключаються також статті 432 («мародерство»), 433, 435, і передбачені саме в цих статтях діяння будуть охоплюватися іншими складами злочинів, що визначені іншими статтями законопроекту і передбачають більш суворі наслідки. Таке виключення не матиме результатом декриміналізацію будь-якого із цих діянь. Також має бути змінена і ст. 438 ККУ, у частині другій якої буде зазначено про умисне вчинення у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом чи збройним конфліктом неміжнародного характеру стосовно особи, яка перебуває під захистом міжнародного гуманітарного права: зґвалтування, сексуальної експлуатації, примушення до зайняття проституцією, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства. І, відповідно, ці зміни будуть аналогічні ст. 8 Римського статуту та охоплюватимуть усі види воєнних злочинів й інших серйозних порушень, які передбачені Женевськими конвенціями 1949 року та Додатковими протоколами до них.

- У межах ст. 442 також передбачаються зміни щодо встановлення відповідальності за злочин геноциду. Такі зміни спрямовані на приведення у відповідність цієї статті до ст. 6 Римського статуту і ст. 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Відповідно, для ст. 442 передбачається п'ять основних форм злочинів геноциду:

- 1/ позбавлення життя членів групи;
- 2/ заподіяння їм серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу;
- 3/ умисне створення таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення групи;
- 4/ вжиття заходів, спрямованих на запобігання народженню дітей;
- 5/ насильницька передача дітей від однієї групи до іншої.

- Обов'язковими складовими злочину геноциду є те, що особа належить до певної **національної, етнічної, расової чи релігійної групи**. Крім того, слід встановити, що був **намір** повністю чи частково знищити таку групу, зв'язок, що така поведінка була спрямована проти цієї групи і могла спричинити знищення групи, встановити, що був саме умисел щодо таких наслідків. Суб'єктивна сторона полягає в тому, що кривдник усвідомлював, що його поведінка мала місце в контексті явної моделі подібних діянь, була спрямована проти певної групи або могла сама собою спричинити знищення групи.
- Згідно з практикою міжнародних кримінальних трибуналів сексуальне насильство належить до категорії серйозних тілесних ушкоджень і такого, що може спричинити розумові розлади. Визнано й те, що сексуальне насильство — це один із найгірших способів заподіяння такої шкоди постраждалим, оскільки вони зазнають не тільки фізичної, а й моральної шкоди. Також до ст. 442 в попередньому законопроекті (№ 2689) була додана примітка, що під серйозною шкодою слід розуміти умисне заподіяння тяжких тілес-

них ушкоджень, інших і тілесних ушкоджень середньої тяжкості, вчинення зґвалтування та інших форм сексуального насильства, умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання.

- ▶ У законопроекті № 7290 немає примітки про те, що варто розуміти під серйозною шкодою (у законопроекті № 2689 йшлося про те, що це умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, інших і тілесних ушкоджень середньої тяжкості, вчинення зґвалтування та інших форм сексуального насильства, умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання). Проте, очевидно, збройні сили Російської Федерації вдаються до **злочину сексуального насильства як до форми геноциду українського народу**. Метою цього є створення таких обставин, щоб жінки більше не хотіли / не могли народжувати дітей — через отримані внаслідок такого злочину травми або через складний фізичний та/або психологічний стан.
- ▶ Тут варто додати ремарку: щоб фіксувати масовість і говорити про геноцид, нам потрібно отримати багато рішень національних судів і згодом у міжнародному кримінальному суді подавати це як те, що вже встановлено законом.
- ▶ Наступне, що передбачено в законопроекті № 7290, — це внесення ст. 442¹ до Кримінального кодексу України, **а це злочини проти людяності**. Стаття забезпечує криміналізацію злочинів проти людяності і у п. 4 згадується зґвалтування, сексуальна експлуатація, примушування до зайняття проституцією, примусова вагітність, примусова стерилізація або інші форми сексуального насильства.
- ▶ Автори законопроекту пропонують зарахувати до обов'язкових ознак злочину проти людяності поведінку злочинців, що полягає в

багаторазовості вчинення такого злочину, відповідно, ця поведінка має бути спрямована на виконання державної чи організаційної політики проти цивільних осіб, бути систематичною, злочинець має усвідомлювати факт нападу.

- ▶ Законопроектом передбачено доповнити Кримінальний кодекс України і ст. 4422, яка передбачає покарання за бездіяльність військових командирів та інших осіб (які фактично діють як військові командири), якщо вони умисно не припинили злочин підлеглих або не доповіли про його вчинення.
- ▶ Відповідно до запропонованих цим законопроектом змін до Кримінального процесуального кодексу України слідчі органи безпеки будуть зобов'язані розслідувати кримінальні правопорушення, передбачені цими статтями. Крім того, щодо цих злочинів передбачено здійснення спеціального досудового розслідування.
- ▶ Варто звернути увагу і на **кримінальну відповідальність військових командирів та цивільних начальників** за воєнні злочини, які скоюють їхні підлеглі. Це загальновизнана норма міжнародного звичаєвого права, що закріплена, зокрема, у Додатковому протоколі № 1 до Женевських конвенцій 1949 року, статутах Міжнародного кримінального суду, Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії, а також Нюрнберзького і Токійського трибуналу та трибуналу щодо колишньої Югославії і Руанди.
- ▶ Попереднім законопроектом № 2689 автори пропонували доповнити загальну частину ККУ ст. 311, яка передбачала б кримінальну відповідальність військових командирів та інших начальників за злочини підлеглих їм осіб, вчинені внаслідок нездійснення належного контролю за такими підлеглими. А вже в законопроекті № 7290 такого положення немає. Натомість пропонується додати до

- ▶ ККУ ст. 4422, що передбачає покарання за бездіяльність військових і командирів, які умисно не припинили злочин підлеглих і не доповіли про його вчинення. Така стаття повторює зміст чинної ст. 426 ККУ (Бездіяльність військової влади). Відмінність між ними полягає в тому, що ст. 426 стосується будь-яких злочинів, а ст. 4422 стосуватиметься лише злочинів, які передбачені ст. 437–4385 і 442–4422 ККУ. Пропонована ст. 4422 не охоплюватиме особливостей притягнення до відповідальності військових командирів та цивільних начальників за міжнародні злочини.
- ▶ Якщо **підсумувати характеристики законопроекту № 7290** в контексті сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, то він передбачає **криміналізацію цього злочину** відповідно до норм міжнародного гуманітарного права. Водночас визначення злочину геноциду не повною мірою відповідає усталеній практиці міжнародних кримінальних трибуналів, що може призвести до ускладнення практики правоохоронних органів і суддів. Це також стосується особливостей збору доказів скоєння міжнародних злочинів, проведення процесуальних дій і строків досудового розслідування, що має дуже важливе значення.

3. Римський статут: чому варто ратифікувати

- ▶ Міжнародний кримінальний суд (МКС) може розглядати справи за умови, якщо держава підписала і ратифікувала Римський статут. Україна наразі не ратифікувала Римського статуту (хоч і підписала його у 2000 році), проте Україна визнала юрисдикцію МКС. Тим не менш варто зазначити про ті позитивні наслідки для України, які

може надати його ратифікація. Це, власне, механізм покарання, стимулювання національних органів до ефективніших дій, ширше коло фактів, які можуть вказувати на вчинення воєнних злочинів, фіксація фактів вчинення злочинів за міжнародними стандартами документування, мобілізація та пожвавлення правозахисної спільноти. І, нарешті, Україна отримає статус повноцінної учасниці процесів у всіх структурах МКС. Поширений міф, пов'язаний із ратифікацією Римського статуту, полягає в тому, що в такий спосіб юрисдикція МКС поширюватиметься не тільки на державу-агресора, а й на саму Україну, а це означало б, що українські громадян(к)и також будуть притягнуті до відповідальності.

- ▶ Зважаючи на те, що діяльність Суду обмежується чотирма видами злочинів (геноцид, злочини агресії, воєнні злочини та злочини проти людяності), МКС не буде притягати українських військових до кримінальної відповідальності за використання зброї. Перед судом мають постати ті, хто віддає злочинні накази з боку держави-агресора.
- ▶ Ратифікація Римського статуту передбачає обов'язкову сплату збору для роботи МКС. Це зараховують до негативних наслідків ратифікації. Такий збір становить приблизно 225 тис. євро щорічно та спрямований на забезпечення роботи Суду.
- ▶ А як щодо відсутності ратифікації Римського статуту з боку Росії? Слід зазначити що це не може зупинити переслідування вищої ланки військовокомандувачів РФ, якщо в МКС буде достатньо доказів щодо їхніх наказів. Тобто навіть якщо вони не ратифікували Римського статуту і не співпрацюватимуть з МКС, вони все одно будуть відповідальні за воєнні злочини на території всієї України.

- ▶ Судовий процес у межах МКС достатньо довготривалий. Як наслідок, не всі обвинувачені доживають до рішення. Однак після завершення розслідування їхня можливість виїзду за кордон як мінімум буде обмежена, а як максимум — таку особу можуть затримати на території держави, яка ратифікувала Римський статут.
- ▶ Варто зазначити, що юрисдикція Міжнародного кримінального суду, відповідно до заяв України та Римського статуту, поширюється:
 - 1/** на всю територію України в міжнародно визнаних кордонах (включно з окупованими територіями Криму та сходу України);
 - 2/** на будь-які воєнні злочини, скоєні на території України;
 - 3/** на період з 21 листопада 2013 р. без обмеження терміну.
- ▶ 3 березня 2023 року уряд України ухвалив проєкт Угоди між Кабінетом Міністрів та Міжнародним кримінальним судом про створення Офісу Міжнародного кримінального суду в Україні. Як пояснили в Міністерстві закордонних справ, Угода має на меті сприяти процесу створення та належного функціонування Офісу Міжнародного кримінального суду в Україні, головним напрямом роботи якого є розслідування справ, що перебувають на розгляді Суду з початку збройної агресії Російської Федерації проти України у 2014 році.
- ▶ Окрім того, 17 березня 2023 року МКС видав ордер на арешт президента країни-агресора Володимира Путіна за підозрою в незаконній депортації дітей і незаконному переміщенні українців у Росію. За словами колишнього президента Міжнародного кримінального суду (2018–2021) Чилі Ебве-Осуджі, ордер на арешт є «справді дуже

важливим. **Він показує, що «ніхто не стоїть вище за міжнародне право».**

- ▶ Відповідно до національного законодавства потерпілим доступна компенсація, що, як правило, відбувається в межах цивільного позову про відшкодування моральної і матеріальної шкоди. Якщо вести мову про моральну шкоду, то подати позов щодо цього може потерпіла, законний представник, позивач на початку судового розгляду. Питання про відшкодування моральної шкоди наділено індивідуальним характером, адже відновлення порушеного права та відшкодування шкоди, завданої злочинними діями, не підлягають єдиній та однаковій для всіх оцінці.
- ▶ Потерпілі часто не виявляють бажання свідчити, що може бути зумовлено такими обставинами, як виїзд за кордон, перебування на окупованих територіях. Проте зауважимо, що ситуація може змінитися, якщо потерпілі будуть довіряти, зокрема, правоохоронним органам. Своєю чергою це прямо залежить від гарантій конфіденційності для потерпілих, уникнення їхньої ретравматизації та інших заходів.
- ▶ Станом на 4 березня 2023 року в Україні офіційно зареєстровано 171 випадок сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом з боку військових РФ. Ця цифра росте, адже, наприклад, станом на 20 січня 2023 року кількість скоєних злочинів СНПК сягала 155 (з 24 лютого 2022 року). Такі дії російських військових, безсумнівно, дають підстави нам говорити про можливу кваліфікацію злочинів СНПК як злочину геноциду.

4 РОЗДІЛ

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО, ПОВ'ЯЗАНЕ З КОНФЛІКТОМ. ПОБУДОВА СПРАВИ

Експертка

Емма Пантні

З 2009 року працювала у чотирьох міжнародних кримінальних судах – Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії, Надзвичайні палати в судах Камбоджі, Спеціалізована прокуратура щодо Косово, Спеціальний трибунал по Лівану. Працювала над аспектами гендерно-обумовленого насильства в рішеннях МКТЮ та Надзвичайних палат, які охоплюють злочини зґвалтування, сексуального насильства, сексуальних домагань та злочинів проти гендерної ідентичності, а також примусового шлюбу. Також здійснювала розслідування гендерно-обумовленого насильства працюючи із слідчими суддями в Камбоджі та прокурорські розслідування в Косово.

1

Огляд практики міжнародних кримінальних трибуналів щодо сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом

2

Застосування досвіду міжнародних кримінальних трибуналів та Міжнародного кримінального суду в контексті війни росії проти України

1. Огляд практики міжнародних кримінальних трибуналів щодо сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом

- ▶ **«Прокурор проти Анто Фурунджії»** — це перша справа в рамках МТКЮ, що була **повністю зосереджена на сексуальному насильстві, пов'язаному з конфліктом**. Фурунджія, будучи місцевим командиром підрозділу Хорватської ради оборони, брав участь у допиті потерпілої, яка в той час була оголена. Тоді ж один зі солдатів погрожував жінці встромити ніж у піхву. А під час іншого допиту цієї ж потерпілої (де також був присутній Фурунджія) інший солдат неодноразово ґвалтував її та в інший спосіб чинив сексуальне насильство. Саме ця справа продемонструвала світові конкретний випадок вчинення сексуального насильства під час війни, по суті, зробила сексуальне насильство видимим. Важливою ця справа є й тому, що під час провадження **відбулась одна з перших спроб (у контексті МТКЮ) дати визначення явищу зґвалтування**. Судова палата визначила цей злочин як статеве вагінальне, оральне, анальне проникнення в тіло іншої особи пенісом злочинця чи будь-яким іншим предметом шляхом примусу, застосування сили чи погрози її застосувати. Сторона захисту у цій справі подала апеляційну скаргу на суддю Флоренс Мумбу та її роль у процесі ухвалення рішень на підставі того, що вона мала попередній досвід у сфері захисту прав жінок. Фурунджія стверджував, що це робить її упередженою. Звісно, така апеляційна скарга була відхилена.
- ▶ **«Прокурор проти Кунарача»** — ще одна справа в межах МТКЮ, що стосувалась **винятково сексуального насильства**. Армійські офі-

цери створили систему таборів для зґвалтувань у центрах ув'язнення, в яких сербські солдати масово ґвалтували мусульманок. Частину цих жінок забрали з центрів ув'язнення, щоб вони працювали в борделях. Ця справа, як порівняти зі справою «Прокурор проти Анто Фурунджії», є набагато **масштабнішою з точки зору вчиненого сексуального насильства**. Так, 20 жінок дали свідчення щодо неодноразових зґвалтувань, групових зґвалтувань та інших форм сексуального насильства. У межах цієї справи було наведено дещо інакше визначення поняття зґвалтування. Судова палата зберегла елемент сексуального проникнення, але відійшла від погроз щодо згоди потерпілої. Хоча варто пам'ятати, що погроза застосувати силу може бути використана, щоб потерпіла продемонструвала згоду (проте важливою і достатньою є наявність обставин примусу).

- ▶ **Міжнародний трибунал щодо Руанди (МКТР)** заснувала 1994 року Рада Безпеки ООН. Його мета — судове переслідування осіб, відповідальних за геноцид у Руанді 1994 року. Від квітня 1994 року і впродовж приблизно 100 днів від 800 тис. до 1 млн чоловіків, жінок і дітей — головно етнічних тутсі, а також у меншій кількості хуту — було вбито. **У цьому конфлікті зґвалтування також використовувалось як військова тактика**. У межах МКТР було винесено вирок за **зґвалтування як злочин проти людяності**. Це також перший міжнародний трибунал, який визнав, що **зґвалтування може бути актом геноциду**. У результаті роботи Трибуналу 52 особи було засуджено за сексуальне насильство.
- ▶ У межах Міжнародного трибуналу щодо Руанди однією з найважливіших справ щодо сексуального насильства в міжнародному кримінальному праві стала справа **«Прокурор проти Жан-Поль Акайєсу»**. Було встановлено, що **зґвалтування та інші прояви сексуального насильства є злочинами проти людяності, а також геноцидом**. Ідея про те, що ці дії могли бути вчинені в рамках кампанії щодо знищення групи осіб, на той час мала досить прогресивний характер. Судова палата визначила об'єктивну сторону зло-

чину зґвалтування як «фізичне вторгнення сексуального характеру, вчинене щодо особи за обставин примусу».

- ▶ Ця справа також є показовою з огляду на те, що рішення суду спричинило судовий прецедент щодо **примусового оголення**. Тож суд встановив, що примусове оголення є формою сексуального насильства.
- ▶ **Спеціальний суд у справах Сьєрра-Леоне (СССЛ)** був створений 2002 року. Це був змішаний трибунал, що означало, що він переслідував відповідно і до міжнародного законодавства, і відповідно до законодавства Сьєрра-Леоне. Більшість злочинів скоїли повстанці з Револьюційної ради збройних сил (AFRC) та Об'єднаного революційного фронту (RUF). Але мали місце також інші групи. Як наслідок, десятки тисяч мирних жителів було вбито та переміщено.
- ▶ Звіт Human Rights Watch про досвід сексуального насильства в Сьєрра-Леоне демонструє, зокрема, те, як повстанці прагнули домінувати над жінками та їхніми громадами, підриваючи культурні цінності і стосунки між громадами. Діти-бойовики ґвалтували жінок, і це було характерною рисою Сьєрра-Леоне (тут ідеться про дітей-солдатів, яких вербували в банди, а потім виховували в них. Після того вони вчиняли акти сексуального насильства).
- ▶ СССР розглянув дві справи щодо злочинів сексуального насильства. Одна з них була присвячена суто сексуальному насильству. У рамках цього Суду вперше було ухвалено вирок за **примусовий шлюб**. Тут також діяв відділ підтримки свідків і потерпілих. Важливо й те, що існувала система, завдяки якій від самого початку було можливо притягувати до відповідальності за зґвалтування, сексуальне насильство та злочини проти дітей.
- ▶ У центрі уваги справи **«Прокурор проти Бріма, Камара та Кану»** було, по-перше, зґвалтування як злочин проти людяності, по-друге,

злочин сексуального рабства, по-третє, злочин примусового шлюбу. Під час провадження постанало питання про те, чи варто виокремлювати примусовий шлюб як окремий злочин чи зараховувати його до злочину сексуального рабства. У результаті Апеляційна палата скасувала висновок Судової палати та встановила, що **примусовий шлюб не належить до злочину сексуального рабства, а натомість є самостійним злочином.**

- ▶ **Міжнародний, неупереджений та незалежний механізм (МННМ)** для Сирії був заснований 2016 року резолюцією Генеральної Асамблеї ООН. Він зосереджений на злочинах, скоєних у Сирійській Арабській Республіці з березня 2011 року. МННМ збирає, об'єднує, зберігає та аналізує інформацію і докази та ділиться ними з національними, регіональними і міжнародними судами. Він відрізняється від Слідчої комісії ООН щодо Сирії (хоч і доповнює її).
- ▶ Слідча комісія ООН щодо Сирії встановила, що: сирійський уряд і пов'язані з ним ополченці «використовували зґвалтування та інші форми сексуального насильства, щоб спричинити максимальний терор і приниження, і вони часто застосовували сексуальне насильство на контрольно-пропускних пунктах і під час домашніх обшуків». Також було виявлено «схеми зґвалтувань та інших форм сексуального насильства щодо чоловіків і хлопчиків, які перебували під вартою сирійського уряду». МННМ і надалі розглядає докази вчинення сексуального насильства та зосереджується на заявах жінок-свідків, чиї голоси історично були недостатньо представлені в процесі притягнення винних до відповідальності.
- ▶ **Міжнародний кримінальний суд (МКС)**, як перший постійний міжнародний кримінальний суд, розпочав свою діяльність у 2002 році. Станом на березень 2023 року 123 держави ратифікували Римський статут (на основі якого діє МКС). Його місія полягає в тому, щоб «припинити безкарність стосовно осіб, які вчинили найсерйозніші злочини, що викликають стурбованість міжнародної спільно-

ти». Призначення МКС жодним чином не полягає в заміні національних судів. Його юрисдикція має місце тоді, коли держава не може або не бажає проводити розслідування і судове переслідування.

- ▶ На відміну від статутів, що врегульовували діяльність спеціальних трибуналів, Римський статут чітко перераховує гендерні злочини, а також передбачає переслідування за гендерною ознакою як злочин проти людяності. Правила процедури і доказування містять також конкретні заходи щодо захисту добробуту потерпілих та вказівку для суду переконатися в тому, що такі заходи забезпечено, зокрема, щодо сексуальних та гендерно зумовлених злочинів.
- ▶ Перший вирок МКС за сексуальне насильство було винесено 2016 року у справі **«Прокурор проти Жан-П'єра Бемба Гомбо»**. Жан-П'єр Бемба Гомбо (лідер Визвольного руху Конго) був визнаний винним у злочинах, зокрема зґвалтуванні, як злочині проти людяності та воєнному злочині. Це була перша справа в МКС, коли **увага була зосереджена на сексуальному насильстві, і воно було висвітлено як військова тактика**. Роль Жан-П'єра Бемба Гомбо полягала в тому, що він як лідер Визвольного руху, мав повний контроль над своїми підлеглими і знав про злочини, які вони здійснюють, проте не вжив жодних заходів для того, щоб припинити їх.
- ▶ У лютому 2021 року судова палата МКС у справі **«Прокурор проти Домініка Онгвена»** визнала Онгвена винним у 61 воєнному злочині та злочинах проти людяності в контексті повстання Господньої армії опору проти уряду Уганди. Було встановлено, що він скоїв злочини проти семи жінок, які були викрадені та поміщені в його дім. Він був визнаний винним як безпосередній виконавець деяких зі злочинів і як непрямої співвиконавець інших. Справа Онгвена цікава тим, що стала першою, у якій було **висунуто звинувачення у злочині примусової вагітності**, який Палата охарактеризувала як такий, що ґрунтується на «праві на особисту та репро-

дуктивну автономію та праві на сім'ю». Також було встановлено, що мав місце **примусовий шлюб**. Обвинувачення у цих двох злочинах візуалізують шкоду, яка була завдана потерпілим у цій справі.

- ▶ У липні 2019 року МКС ухвалив рішення у справі **«Прокурор проти Боско Нтаганда»**. Польового командира Демократичної Республіки Конго Боско Нтаганда було засуджено як учасника групового **злочину за злочини проти людяності у вигляді зґвалтування та сексуального рабства**. Важливим тут є висновок Судової палати, що стосується **несвоєчасного або запізненого повідомлення про зґвалтування**. Вона встановила, що це не вплинуло на загальну довіру до свідка, пояснивши, що **«культурна стигматизація була чинником, який міг пояснити таку затримку»**. Палата також встановила, що одного разу солдати наказали затриманим чоловікам займатися сексом із затриманими жінками, одного із затриманих чоловіків змусили засунути руку в піхву потерпілої. Обвинувачення за акт сексуального насильства проти постраждалих чоловіків не були висунуті (були висунуті лише за акт сексуального насильства проти постраждалих жінок).

3. Застосування досвіду міжнародних кримінальних трибуналів та Міжнародного кримінального суду в контексті збройного конфлікту Росії проти України

- ▶ Підсумовуючи досвід спеціальних трибуналів та МКС, варто виокремити кілька положень, які можуть бути корисними в контексті війни в Україні:

1/ Щодо визначення переліку злочинів. Так, одним із варіантів є встановити визначений набір злочинів, як у випадку з МКС. Інший варіант — залишити такий перелік більш відкритим, як це зробили *ad hoc* (*ad hoc* — тимчасовий, створений спеціально для певного випадку) трибунали. Тут варто враховувати, що, встановлюючи наперед перелік злочинів, є ризик пропустити деякі з них. З іншого боку, за таких умов забезпечується принцип законності і конкретності. Такий підхід також кращий з точки зору відображення завданої шкоди.

2/ Щодо залученості жінок у процес розслідування. Забезпечення видимості жінки в процесі розслідування є частиною процесу ефективного судового переслідування та розслідування. Варто зазначити, що у справі Акайєсу в МТР саме суддя-жінка була відповідальною за спонукання сторони обвинувачення висунути вимоги щодо зміни обвинувального акту. Крім того, Римський статут також містить конкретні зобов'язання щодо **гендерної рівності та паритету в суді**. Однак варто пам'ятати, що повинна здійснюватися якісна підготовка усіх фахівців та фахівчинь. **І розуміння злочинів сексуального насильства та гендерно зумовленого насильства не повинно бути винятково прерогативою жінок.**

3/ Взаємодія з постраждалими від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Керівними принципами у проведенні розслідувань має бути максимальне уникнення повторного травмування постраждалих. Слідчі повинні уникати надмірного тиску чи навантаження на потерпілих від сексуального насильства, особливо коли вони не можуть або не хочуть розповісти про свій досвід. Варто забезпечувати постраждалим від СНПК допомогу на рівні держави (психосоціальну допомогу, інші види відшкодування). У низці країн було прийнято відповідні рішення щодо відшкодування шкоди потерпілим від СНПК:

Хорватія — Закон 2015 року про осіб, які пережили сексуальне насильство; Косово — Закон щодо пільг для постраждалих від СНПК. Наступне, що варто пам'ятати, — це інформована згода, що ґрунтується на принципі автономії та втілює ідею про те, що особа може вільно обирати власний курс дій щодо своєї участі в документуванні сексуального насильства. На всіх етапах документування: інтерв'ю, фотографування, запис, обмін інформацією тощо.

4/ Упередження щодо постраждалих. Під час розслідування сексуального насильства дуже важливо пам'ятати, що будь-хто може постраждати. Незалежно від статі, гендерної належності, віку, раси, релігії, етнічного походження, сексуальної орієнтації чи соціально-економічного походження. Звісно, жінки і дівчата все ще страждають від цього більше. Але чоловіки та хлопчики також становлять значний відсоток постраждалих. Проведене в Демократичній Республіці Конго дослідження показало, що жінки віком понад 49 років, тобто трохи старше населення, зазнавали такого ж рівня сексуального насильства, як і молоді жінки. Крім того, діти можуть становити до 80 % постраждалих від сексуального насильства. Захворювання, безпосередньо впливає на репродуктивне здоров'я потерпілих, стає причиною того, що потерпілі решту життя відчуватимуть огиду до статевого акту, відтак це негативно позначається на біологічній та психічній життєздатності групи.

Наприклад, **Справа Чарльза Тейлора, що мала місце в межах Сьєрра-Леоне.** Прокуратура обмежила звинувачення в сексуальному насильстві діями, вчиненими проти потерпілих жінок. Потім були окреслені докази насильства проти чоловіків, і прокуратура наполягала, що цей акт слід внести до звинувачень. Судова палата, однак, відхилила цю вимогу, оскільки це суперечило тому, що було зазначено в обвинувальному акті. Хай там як,

а це невтішний випадок з точки зору потерпілих-чоловіків від СНПК.

В іншій справі прокуратура пробувала висунути звинувачення в конкретних випадках насильства проти чоловіків. У них був намір **визнати примусове обрізання та ампутацію статевого члена іншою формою сексуального насильства**. Палата попереднього провадження відхилила це, оскільки вважала, що не кожен акт насильства, спрямований на частини тіла, слід вважати актом сексуального насильства. Це стало предметом гострої критики.

5/ Збір доказів. Це найбільший виклик у випадках СНПК. Під час розгляду справ міжнародними судами може не бути доступу до судово-медичних доказів, адже такі справи розглядаються через значний проміжок часу після того, як стався злочин сексуального насильства. **Міжнародний протокол документування та розслідування сексуального насильства містить Зразок медичної довідки про сексуальний напад.** Ця судово-медична довідка є зразком довідки, яку може використовувати медичний персонал, який проводить судово-медичну оцінку та документування фізичних і поведінкових спостережень у медичних клініках.

6/ При правильній організації інтерв'ювання воно може розширити можливості захисту потерпілих. Така організація має охоплювати ретельну підготовку і до допиту, і до документування свідчень. Перед опитуванням варто переконатись у тому, що є контрольний список того, про що варто згадати під час інтерв'ю. За можливості слід проконсультуватися з колегами з психосоціальним досвідом, а також знайти місце, де потерпіла чи свідок почуватиметься комфортно. До початку інтерв'ю треба продумати, чи можливо отримати якісь докази, що не потребу-

ють комунікації з потерпілими. Після завершення опитування важливо попросити свідків прочитати свої заяви, щоб вони розуміли, що саме вони говорять, а також наслідки того, що вони говорять, з точки зору конкретних упущень або непослідовностей, які потім можуть бути використані для дискредитації свідка в суді. Якщо на цьому етапі свідок бажає змінити твердження, то варто заохочувати його/її зробити це, адже траплялись ситуації, коли під час судового розгляду справи свідок відмовлявся від власних свідчень, а можливості виправити їх вже не було. Важливою потребою свідка, на яку варто зважати, є необхідність відчувати себе почутим/ою. Незважаючи на те, що в основі допиту лежить необхідність отримати докази для захисту потерпілої особи, процес надання таких свідчень дуже складний. Тож варто подбати про **налаштування комфортної обстановки. Дуже важливо забезпечити, щоб той/та, хто від початку мав/ла взаємини зі свідком, підтримував/ла їх та інформував/ла свідка щодо ходу справ.** Корисною практикою є застосування **програм захисту свідків**, і найменше, що варто зробити, — це забезпечити їх анонімністю, що є дуже важливим, особливо у справах СНПК. Якщо звернутись до досвіду Косово, то там вдавались до переселення свідків, адже ризик для їх життя був надзвичайно значним.

7/ Побудова справи. Загалом тут ідеться про загальні принципи, які застосовуються до будь-якого кримінального розслідування сексуального насильства. До уваги варто брати дії, обставини, контекст, тип конфлікту, особи ймовірних злочинців та організацію, в якій вони перебувають. Часто захист, який демонструє окремий злочинець, полягає в тому, що він/вона не діяв/ла у складі систематичного нападу, а натомість діяв/ла як окрема особа. Прикладом може бути згадана вище справа Акайєсу, де Судова палата фактично пов'язала його роль з актами сексуального насильства. І виявила, що він допомагав та покращував

своє становище завдяки своєму авторитету, що, на їхню думку, було чітким сигналом терпимості до сексуального насильства.

- ▶ 3 травня 2022 року було підписано **Меморандум про співробітництво між Урядом України та ООН щодо запобігання та протидії сексуальному насильству**, що ґрунтується на взаємодії між Урядом України та Спеціальною представницею Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй з питань сексуального насильства в умовах конфлікту задля запобігання сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, та реагування на нього, а також Національному плані дій України (НПД) за резолюцію Ради Безпеки 1325 «Жінки, мир, безпека» до 2025 року. НПД визначає заходи щодо запобігання сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, і реагування на нього. У рамках цієї домовленості була запущена онлайн-платформа **«Аврора»** для надання спеціалізованої психотерапевтичної підтримки постраждалим від насильства, зокрема сексуального, під час війни.
- ▶ Станом на **20 січня 2023 року в Україні зафіксовано 155 випадків сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (рахунок ведеться від 24.02.2022)**. Держава-агресор застосовує сексуальне насильство як військову тактику не лише проти жінок і дівчат, але й проти чоловіків і хлопців, а також людей іншої гендерної ідентичності. Міжнародний кримінальний суд почав розслідування ситуації в Україні ще з 2013 року. Станом на 31 березня 2023 року було заявлено, що Офіс генерального прокурора та Міжнародний кримінальний суд створять **спільні робочі групи** для розслідування конкретних кримінальних справ щодо воєнних злочинів, матеріали яких згодом передадуть у МКС. Отже, **один з варіантів розслідування злочинів росіян — це безпосередньо Міжнародним кримінальним судом.**

- ▶ **Інший варіант — створення нового трибуналу ad hoc з воєнних злочинів.** У січні 2023 року Європарламент підтримав резолюцію щодо створення трибуналу для притягнення до відповідальності за злочини проти українців вищого керівництва Росії, зокрема Володимира Путіна. Того ж місяця Парламентська асамблея Ради Європи підтримала резолюцію, яка закликає до створення спецтрибуналу в Гаазі. Станом на кінець березня 2023 року коло партнерів України, що готові працювати над створенням трибуналу, розширилося до 33 країн.
- ▶ Також одним із можливих способів притягнення до відповідальності винних за злочини проти України є **застосування національних судів**. Так, у листопаді 2022 року Новозаводський районний суд Чернігова виніс заочний вирок двом російським військовослужбовцям, які в березні 2022-го знущалися над мешканцями та мешканками окупованого села на Чернігівщині.
- ▶ Щодо питання **репарацій**, то Управління Верховного комісара ООН з прав людини описує так право на відшкодування: потерпілі мають право на відшкодування. Це стосується заходів, спрямованих на відшкодування порушень прав людини шляхом надання низки матеріальних і символічних благ потерпілим або їхнім сім'ям. МКС встановлює, що відшкодування має бути спрямоване на полегшення страждань, спричинених серйозним злочином, забезпечення відновлення справедливості шляхом усунення наслідків протиправних дій та запобігання майбутнім порушенням. Репарації можуть надаватись окремій особі чи групі осіб. Вони можуть охоплювати компенсацію, повернення майна, реабілітацію, вибачення тощо. Цікаво, що їх МКС надає прямим чи непрямым постраждалим. Тож вони охоплюють членів сімей безпосередніх постраждалих, а також їх самих. Варто чітко зазначити, що відшкодування надається на основі недискримінації та гендерної інклюзивності. А також воно може мати пріоритет з точки зору особливо вразливих по-

страждалих.

- ▶ Потерпілі від сексуального насильства потенційно можуть скористатися допомогою Трастового фонду для потерпілих. Це фонд, створений для того, щоб реально компенсувати ці збитки, він функціонує на основі добровільних внесків. У 2021 році за рішенням суду в межах справи **«Прокурор проти Боско Нтаганда»** було видано Указ про відшкодування, який дійсно передбачав відшкодування потерпілим від сексуального насильства.
- ▶ Ще одним вагомим рішенням справи **«Прокурор проти Боско Нтаганда»** було те, що **діти, народжені внаслідок зґвалтування та сексуального рабства, є прямими потерпілими**. До непрямих постраждалих належать ті люди, які стали свідками злочинів, які вчинялися стосовно прямих потерпілих (до прикладу, члени сімей прямих потерпілих від СНПК).
- ▶ Тому, зважаючи на наявний досвід, притягнення до відповідальності злочинців передбачає розробку та впровадження **обґрунтованої цілеспрямованої стратегії якомога раніше після початку збройної агресії**. Ця стратегія має враховувати будь-які упередження, які можуть перешкоджати розслідуванню та судовому переслідуванню. Вона повинна враховувати та поважати автономію і гідність постраждалих.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ТА КОРИСНІ ПОСИЛАННЯ

Нормативно-правові акти:

1. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998. Режим доступу: <http://surl.li/cbowh>
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Режим доступу: <http://surl.li/hwcs>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України Від 13.04.2012 № 4651-VI. Режим доступу: <http://surl.li/navm>
4. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.49. Режим доступу: <http://surl.li/gdkbg>
5. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12.08.1949. Режим доступу: <http://surl.li/dlryz>
6. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949. Режим доступу: <http://surl.li/budpk>
7. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. Режим доступу: <http://surl.li/bpkpd>
8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. Режим доступу: <http://surl.li/brsas>
9. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. Режим доступу: <http://surl.li/dlscz>
10. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III). Режим доступу: <http://surl.li/gdkch>
11. The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu. Режим доступу: <http://surl.li/gajuv>
12. The Prosecutor v. Anto Furundžija. Режим доступу: <http://surl.li/galbf>

13. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України №7290 від 15.04.2022. Режим доступу: <http://surl.li/gdkcm>
14. The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo. Режим доступу: <http://surl.li/gakuc>
15. The Prosecutor v. Bosco Ntaganda. Режим доступу: <http://surl.li/galce>
16. The Prosecutor v. Dominic Ongwen. Режим доступу: <http://surl.li/galcc>
17. The Prosecutor vs. Alex Tamba Brima, Brima Bazzy Kamara and Santigie Borbor Kanu (the AFRC Accused). Режим доступу: <http://surl.li/galby>
18. The Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo. Режим доступу: <http://surl.li/fzvei>
19. The Prosecutor v. Dragoljub Kunarac, Radomir Kovac and Zoran Vukovic. Режим доступу: <http://surl.li/galbi>

Корисні ресурси:

1. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Режим доступу: <http://surl.li/gakjw>
2. Огляд рішення Міжнародного кримінального суду у справі «Прокурор проти Боско Нтаганда» від Аналітичного центру ЮрФем. Режим доступу: <http://surl.li/fxgfo>
3. Огляд рішення Міжнародного кримінального суду у справі «Прокурор проти Домініка Онгвена» від Аналітичного центру ЮрФем. Режим доступу: <http://surl.li/fxgef>
4. Огляд рішення Міжнародного кримінального суду у справі «Прокурор проти Жан-П'єра Бемба Гомбо» від Аналітичного центру ЮрФем. Режим доступу: <http://surl.li/fxfvx>
5. Сексуальне насильство під час збройних конфліктів: загальний огляд. Аналітичний центр ЮрФем. Режим доступу: <http://surl.li/galav>
6. Процедури надання статусу постраждалої особи від СНПК. Режим доступу: <http://surl.li/ggyfb>

7. Особливості допиту неповнолітньої особи, постраждалої від СНПК. Режим доступу: <http://surl.li/ggygk>
8. Актуальні напрямки роботи України у сфері реагування на сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, та надання репарацій постраждалим. Аналітичний центр ЮрФем. Режим доступу: <http://surl.li/ggyhp>
9. Органи реагування на сексуальне насильство в ході повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України. Аналітичний центр ЮрФем. Режим доступу: <http://surl.li/ggyhx>
10. Доказування у справах, пов'язаних із сексуальним насильством, у міжнародному кримінальному суді: український контекст. Аналітичний центр ЮрФем. Режим доступу: <http://surl.li/ggyip>
11. Чому сексуальне насильство під час збройних конфліктів є міжнародним злочином? Аналітичний центр ЮрФем. Режим доступу: <http://surl.li/ggyiv>
12. Sierra Leone. Getting Away with Murder, Mutilation, Rape. New Testimony from Sierra Leone. July 1999, Vol.11 No 3(A). Режим доступу: <http://surl.li/galbw>

Конспект створено на основі лекції Емми Пантні «Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом. Побудова справи», що відбулася в рамках курсу «Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: правове регулювання та практика».

Курс складається із 4-ох тематичних сесій, присвячених темі сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК). В рамках курсу міжнародні та національні експертки поділилися досвідом щодо: поняття СНПК, його ознак, ідентифікації та форм; практичних заходів, комунікації з потерпілими від СНПК, побудова справи, захист потерпілих; врегулювання СНПК на рівні міжнародного права, притягнення до відповідальності за СНПК на міжнародному рівні; врегулювання СНПК українським законодавством, майбутнє кримінальне провадження по СНПК в Україні; міжнародної практики щодо СНПК, зокрема справ Міжнародного кримінального суду.

Курс створювався Асоціацією жінок-юристок України «ЮрФем», за підтримки проєкту ООН Жінки «Трансформаційні підходи для досягнення ґендерної рівності в Україні», що фінансується Урядом Швеції, та в співпраці з Офісом віцепрем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції та Урядовою уповноваженою з питань ґендерної політики. А також у співпраці з Фондом Future for Ukraine, юридичним факультетом Вільнюського університету, Центром протидії торгівлі людьми та експлуатації KOPZI.